

Wolf Lepenies

Die drei Kulturen. Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft

Hamburg: Rowohlt, 1988. (első kiadás: München: Hanser, 1985)

A címben jelzett három kultúra: a természettudomány, az irodalom és irodalomkritika s mintegy a kettő „között”: a szociológia. Lepenies a hármójuk közti konkurenciában a modern társadalomtudományok „titkos történetét” látja. Mert a társadalomtudományok – különösképpen a legkevésbé legitim szociológia – a 19. század közepe óta a másik kettővel állandó versenyben vannak. Következik ez egyrészt a szociológia igényéből, hogy tudomány legyen abban az értelemben, amelyben a dicsőséges természettudományok azok, ugyanakkor viszont a társadalom önértelmezését is nyújtja, mint ahogyan a polgári irodalom teszi. Balzac a mintapélda; nem véletlenül kerül elő a neve újra és újra, noha Lepenies külön nem ír róla.

A „titkos történetek” csak töredékesen adhatók elő: nem illeszkednek az elfogadott, kanonizált történeti sémák egyikéhez sem, akkor szólalnak meg, amikor a hivatalos történetek elhallgatnak, mert valami furcsához, kellemetlenhez, a sémákba nem illőhöz érnek. Lepenies könyve esszék gyűjteménye, francia, angol és német epizódokat mesél el, ismerteket és kevésbé ismerteket.

A szociológia és a diadalmas természettudományok viszonya valójában csak a hátteret képezi az egyes történetekhez. Lepenies részletesen nem foglalkozik ezzel a nagyon is egyoldalú kapcsolattal (a szociológia csodálta a sikeres természettudományokat, azok pedig többnyire tudomást sem vettek róla). A részletesen elemzett téma: irodalom és szociológia. Két résztémája: az irodalmi és a társadalomtudományi értelmiség országoként és koronként nagyon változó viszonya, illetve az érzelm, az irodalmiasság szerepe a szociológiában. Ez utóbbit elemzi például Comte és Clotilde de Vaux ismert kapcsolatát bemutatva. Comte-nál valódi fordulathoz vezetett a hamar tragikus véget ért és nagyon egyoldalú szerelem: a filozófusok, a proletárok és a nők szolidaritása révén megvalósuló szintézist hirdeti, a szociológiailag inspirált irodalom korszakát, amelynek előképe az épp irodalmiassága miatt a tudományból kitessékelt Buffon és az ő *Histoire Naturelle*-je. Irodalom, irodalmiasság, érzelmesség és társadalomtudomány viszonya máshogy jelenik meg Beatrice Webbnél. A Webb házaspárról is úgy vélték a kortársak, hogy mechanikus módon, az irodalmi igényekre nem ügyelve „gyártják” könyveiket. Ehhez képest Beatrice Webb önéletrajza, a *My Apprenticeship* irodalmi siker is lett. Lepenies azt a törekvést mutatja fel benne, amely a társadalomtudományt és az irodalmat társítva a szociológiát mint morális tudományt fogja fel, ami lehetővé teszi, hogy a megismerést a személyes élettörténetbe, az egymással szembenálló Én-törekvések klasszikus önéletrajzi modelljébe illessze.

Irodalom és szociológia viszonyának másik dimenziója: két értelmiségi csoport konkurenciaharca. Ennek díszpéldája a Durkheim körül kirobbant csata, amelyből Lepenies az Agathon-epizódot elemzi. 1910-ben jelent meg az „új Sorbonne” szelleme elleni támadás a fenti álnévvel. A szerzők (Alfred de Tarde, Gabriel Tarde fia

és Henri Massis) az eredetiség, a teremtő individuum megfojtását látták a munkamegosztás felértékelésében és a ténygyűjtés terjedő kultuszában, s a bajt a szociológia befolyásának tulajdonították. Az ügy politikailag jelentős volt: „Agathon” mögött a politikai jobboldal állt, a modern ipari társadalmat elutasító régi Franciaország. A helyzet paradoxona abból adódott, hogy mintegy a helyzet logikájának engedelmeskedve, a jobboldali irodalmárok is (Maurras és Barres mindenekelőtt, de Massis is) nosztalgikusan szociologizáltak (Maurras Comte csodálója volt). A frontvonalak ezért kuszák voltak: a szociológiában morálisan veszedelmes demagógiát szimatoltak és vele szembeszálltak az olyan Bergsont csodáló irodalmárok is, mint Péguy.

Másként látja Lepenies az angol helyzetet, ahol az irodalomkritika és a modern filológia legitimitása egészen a 20. század elejéig bizonytalan volt az egyetemi rendszerben. Lepenies a viktoriánus Matthew Arnold, majd a 20. századi neves kritikus, a Bloomsbury-körrel vitázó F. R. Leavis munkásságában mutatja ki a „rejtett szociológiát”. Az irodalom számukra morális vállalkozás volt, a helyes étellel foglalkozott, s ezért nem kerülhette meg a társadalmi kérdéseket. Természetesen ők is úgy vélték, hogy az irodalomkritika csinálja a „jobbik” szociológiát, de Leavis lapjában Veblent és a Lynd házaspár *Middletown*-ját emelte ki mintaként (és dicsérette Beatrice Webb *My Apprenticeship*-jét). A szociológia funkciójának átvétele Leavisnél együtt járt az ipari társadalom nosztalgikus kritikájával, a pasztorális korszak utáni vágyakozással. Lepenies a szociológiai elemeket T. S. Eliotnál is felfedezi – a Mannheimmel foglalkozó esszéiben idézi Eliot rendkívül elismerő szavait Mannheim tudományos teljesítményéről. A francia mintától eltérően Angliában nem állandósult a társadalomtudományos és irodalmi értelmiség konfliktusa. Lepenies szerint Angliában a tulajdonképpeni szociológia a második világháború előtt – a London School of Economics-tól eltekintve – az irodalomkritikában létezett mint a modernitás nem tisztán irodalmi értelmezése. Egyfajta *common sense* is szerepet játszott abban, hogy a diszciplináris elkülönülés nem vált olyan jelentős tétté, mint Franciaországban.

A szociológia körüli németországi bonyodalmak valamennyire talán nálunk is ismertek. Lepenies nem kerülheti meg a szociológia és a historicista történelemtudomány viszonyát és konfliktusát, az 1859-től, Treitschke szociológiaellenes könyvétől kezdve folyamatos, történeti indíttatású szociológiakritikát. Irodalom és szociológia viszonyában a kiindulópont azonban nem ez, hanem a német irodalmat belülről jellemző ellentét „költészet” és „irodalom” (*Dichtung* és *Literatur*) között: a költő elemi létező, akire a létezése (*Dasein*) jellemző, nem az, amit tesz; sem írnia, sem publikálnia nem kell ahhoz, hogy költő legyen. Az irodalmár ezzel szemben hivatásszerűen ír, a modern korszak terméke, s mint ilyen megvetésre méltó a George-kör vagy a tízes évek Thomas Mannja szemében. Ebbe a dimenzióba illik bele a George-kör Lepenies által részletesebben elemzett szociológiakritikája is. A szociológia persze az „irodalom” oldalára kerül. Csakhogy, amikor például a George-hívó Gundolf a költőt fenyegető társadalomról, a modern kor deszakralizációjáról és mechanizálódásáról ír, óhatatlanul közel kerül még hangnemében is a világ varázstalanításának Max Weber-i leírásához – s nem véletlenül. Lepenies külön tanulmányt szentel George, Simmel és Weber viszonyának. A szociológiát mint diszciplinát a George-kör ugyan elvetette, de egyes szociológusokat magához közelinek érzett: Simmelt például, Weber-t is (élet és mű összefonódása miatt – Lepenies idézi is Gundolf gyengécske versét Weberről); a karizmatikus vezér weberi elemzésénél pe-

dig nagyon kézenfekvő Stefan Georgéra gondolni. Simmel és Weber generációja nem is feltétlenül szociológusként azonosította önmagát. Az Agathon-esszé körül ki-robbantható hasonló vita ezért nem ekkor alakult ki, hanem később, amikor a szociológia mint szak bejelentette egyetemi és kordiagnosztikai igényeit: a weimari korszak végén, Mannheim személye körül. A romanista Ernst Robert Curtius úgy érezte, hogy a szociológia veszélyezteti a német ifjúság nagyság és idealizmus iránti érzékét. A szociológia nem lehet a modern társadalom életvezető tana (*Lebenslehre*). Mannheim 1932-ben tényleg a szociológiának igényelte a filozófia korrekciójának a jogát, általános pedagógiai szerepet szánva neki az egyetemeken. Curtius kritikájának a paradox vonása mindamellett az volt, hogy ugyanakkor elfogadta Mannheim értelmiségszociológiájának egyes elemeit.

Irodalom és szociológia viszonya Lepenies esszéinek fényében többszörösen el-lentmondásos: az irodalom, az irodalomkritika, az irodalmi értelmiség részéről (egyébként századunk második felében is és nemcsak a Lepenies által tárgyalt három országban) újra és újra megfogalmazott szociológia-kritika nem feledtetheti, hogy ugyanez az irodalom mennyire rászorul a kor értelmezésében a szociológiára. Ugyanakkor az irodalom – nyilvánvalóan a regényirodalom és az irodalomkritika elsősorban – rivalisa, és pedig teljesítőképes rivalisa a szociológiának. Gondot ez persze csak azoknak okozhat, akik úgy képzelik, hogy a korértelmezés is a szociológia sajátlagos feladatai közé tartozik.

Lepenies nem szokványos szociológiatörténetet ír, ezt már korábbi munkái is mutatták. Nem azzal foglalkozik, hogy a szociológia kiválasztott nagyjai mivel járulhatnak hozzá a ma fontosnak tartott elméleti kérdések megoldásához. Nem szorítkozik a szociológia intézményesülésének amúgy fontos problémáira sem. A szociológiatörténet nála egy (széles értelemben vett, tehát) szociológiai eszmetörténet része. Ezért figyelhet fel azokra a történetekre, amelyeket sem a professzionalizálódott szociológia, sem a nárcisztikus irodalomkritika nem méltat figyelemre.

S végül, ha irodalom és szociológia viszonyáról esik szó, s ha valaki arra figyelmeztet, milyen komplikált és sokrétű ez a viszony, akkor nekünk Magyarországon kiváltképp oda kell figyelnünk. Sokat mondták nálunk, hogy az irodalom és a társadalomtudomány keveredése a szociográfia formájában valamilyen magyar sajátosság. Nem baj, ha kiderül, hogy ez önmagában nem magyar sajátosság.

Némedi Dénes

J. A. Beckford

Religion and Advanced Industrial Society

Boston: Unwin Hyman, 1989.

Beckford az angol vallásszociológia egyik meghatározó egyénisége. Ez a könyve folytatója a korábbi írásainak, amelyek egyrészt a vallásszociológia elméleti problémáival, másrészt az új vallási mozgalmakkal foglalkoztak. Legújabb könyve szociológiatörténeti elemzésből bontja ki a vallás modern társadalombeli, új értelmezését. Ennek az újfajta értelmezésnek nemcsak az a feladata, hogy érthetővé tegye a modern vallási jelenségeket, hanem az is, hogy visszaadja a vallás elveszett szociológiai jelentőségét és a vallásszociológiát ismét integrálja a szociológia egészébe.